

KAZAKİSTAN'IN TÜRKİSTAN EYALETİNDEKİ HALI MOTİFLERİNİN İNCELENMESİ

H. Feriha AKPINARLI - Assel YERDENOVA*

ÖZ

Halı dokumacılığı yüzyıllarca Kazakistan topraklarında yaşayan halkın sanatsal hayal gücüne yansıyan entelektüel eserlerin birikimidir. Birçok görkemli desen geliştirilerek ve yenilenerek nesilden nesille aktarılmıştır. Kazak halı dokumacılığını anlamak için kazak motiflerini bilmek gerekir. Motif örnekleri, kazak halkının inanışlarına göre gökyüzü cisimlerini, doğa olaylarını, efsanevi olarak düşünülen hayvan simgelerini, kabile sembollerini içermektedir. Bu araştırmanın amacı; Kazakistan'ın Türkistan Eyaletinde bulunan geleneksel el dokuması halıların motif özelliklerini incelemektir. Araştırmada tarama yöntemi kullanılmaktadır. Bu çalışma Türkistan Eyaletinde el dokuması halıcılık konusunda çalışmaların çok az olması, el dokuması halı geleneğinin gelecek nesillere aktarılması ve yöresel kültürün evrensel kültürle buluşmasının sağlanması açısından önemlidir. Araştırma sonucunda, incelenen 20 adet Kazak el dokuması halıların oldukça büyük boyutta dokunduğu, en çok kırmızı rengin kullanıldığı, halıların %80 oranında sevgiyi ifade eden çiçek motifleri yer aldığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Dokuma, Halı, Motif, Kazakistan.

* Prof. Dr.- Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/ Sanat ve Tasarım Fakültesi/ Tekstil Tasarımı Bölümü
e-posta: ferihaak@gmail.com, asselyerden1@gmail.com / ORCID: 0000-0001-9073-059X / 0000-0002-9667-1428
Makale Türü: Araştırma Makalesi / DOI: <https://doi.org/10.34242/akmbaris.2019.126>
Makale Gönderim Tarihi: 28.05.2019/ Makale Kabul Tarihi: 18.12.2019

ABSTRACT

INVESTIGATION OF THE CARPET MOTIVES OF KAZAKHSTAN IN TURKESTAN STATE

Carpet weaving is the accumulation of intellectual work that has been reflected in the artistic imagination of the people living in Kazakhstan for centuries. Many magnificent patterns were developed and renewed and passed on from generation to generation. To understand Kazakh carpet weaving we need to know sweater motifs. Examples of motifs include sky objects, natural phenomena, animal symbols that are thought to be legendary, tribal symbols according to the totem beliefs of the Kazakh people. The aim of this study is to examine the motif characteristics of traditional hand-woven carpets in Turkestan, Kazakhstan. Survey method is used in the research. This study is important in terms of ensuring that hand-woven carpets are very rare in Turkestan province, hand-woven carpets tradition is passed on to future generations and local culture meets with the universal culture. As a result of the study, it was determined that 20 of the hand-woven carpets examined were of a very large size, the most used color was red, and 80% of the carpets included flower motifs expressing love.

Keywords: *Weaving, Carpet, Motif, Kazakhstan.*

1. GİRİŞ

Geleneksel tekstil sanatları, bir ulusun kültürünü simgeleyen ve tanıtan en önemli unsurdur. Ait olduğu ülkenin gelenek, görenek ve yaşam biçiminin nesilden nesille aktarılması ve geliştirilmesinde büyük rol oynar.¹ İlk çağlardan günümüze kadar gelen süreçte dokumacılık, insanlık tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Araştırmalara göre, düğümlü halı Orta Asya'da, Türklerin yaşadığı bölgelerde ortaya çıktığı ve buradan dünyaya yayıldığı bilinmektedir. Türk Halı Sanatı hakkında ilk önemli buluntu, Rus arkeolog C. İ. Rudenko tarafından, 1947-49 yılları arasında, Sibiry'a'da Altay Dağları eteklerinde, V. Pazırık Kurganından (oda mezar) çıkartılan ve günümüzde Pazırık halısı diye bilinen halıdır. M.Ö. III-II. yy.'da, Asya Hunları tarafından dokunduğu kabul edilmektedir.²

Halı dokumacılığı, düğümlerden oluşan, üzerinde genellikle bezemeler bulunan, havlı dokumadır.³ Halı dokumaları; dokumacılık sanatının kirkitli havlı dokumalar grubunda yer almaktadır. Halılar, düğüm tekniğine göre, Türk ve İran düğümü olarak ayrılmaktadır. "Bilindiği gibi Türk düğümü iki çözüme sarılarak oluşturduğu halde İran düğümü tek çözüme sarılarak oluşturulmakta ve ilme ipliğinin diğer ucu yanındaki çözüme sarılmadan alttan geçirilip serbest bırakılmaktadır".⁴

Halı dokumacılığında kültürel özellikleri açısından önemli unsurların biri de motiflerdir. Motifler; fikri ifade eden ortak bir anlamı olan harf, kelime, şekil vb. öğelerden oluşan semboller, insanların duyu organları yoluyla anlamaları güç olan olayları ve olguları, anlam yüklemek için somut hale getiren gözle görülen her türlü göstergelerdir.⁵ Yazının bulunmasından önce, motifler (semboller), ilk insan-

1 Zeliha D. Yeşil, *Sivas İli Divriği İlçesi Auşarcık Köyü Halılarının İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı, Ankara, 2016, s.1

2 Bekir Deniz, "Anadolu-Türk Halı Sanatının Kaynakları", *Sanat Tarihi Dergisi*, 2005, s.81.

3 Sadık Tural, *İlmek'e Yansıyan Şiir: Halı-Kilim*, Bilig Yayınları, Ankara, 1999, s.119 .

4 Yahşi Yazıcıoğlu, Cavidan Ergenekon, H. Feriha Akpınarlı, "Türk ve İran Düğümü İle Dokunmuş Halıların Bazı Teknolojik Özellikleri Bakımından Birbirlerine Göre Durumları", *Tekstil & Teknik*, 1994, s.46.

5 H. Feriha Akpınarlı ve İbrahim Üner, "İç Anadolu Bölgesi Halılarında Görülen Figüratif Sembol ve Motifler", *SDÜ Art-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 2017, s.631.

ların anlayış ve inançlarının ifadesi, kişiler arasındaki iletişim, kuşaklar arasındaki mesaj iletilmesinde kullanılmıştır.⁶ Motiflerin bir iletişim veya mesaj kuralı olduğuna dair Kazak halkında efsaneler var olduğu da tespit edilmiştir.⁷ Kazak motifleri ile ilgili kaynakların ve araştırmaların az sayıda olmasından bu araştırmaya ihtiyaç duyulmuştur. Dolayısıyla Orta Asya'da yer alan Türklerin ata yurdu olan Kazakistan Cumhuriyeti'nin güney bölgesindeki halı motifleri araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu araştırmanın genel amacı; Türkistan Eyaleti'nde bulunan halıların motif özelliklerini inceleyerek bilimsel bir doküman ortaya koymaktır. Türkistan Eyaleti'nde el dokuması halıcılığının araştırılması, böyle bir çalışmanın az sayıda olması, el dokuması halı geleneğinin gelecek nesillere aktarılması ve yöresel kültürün evrensel kültürle buluşmasının sağlanması bu araştırmaya büyük bir önem kazandırmaktadır. Bu konuda 1999-2001 yıllarında T.C. Başbakanlık TİKA adına "Tika Aral Bölgesi El Halıcılığını Gelişini Geliştirme Projesi"ni merhum Doç.Dr. Tahsin Parlak yürütmüştür. Bu proje kapsamında, Kazakistan'ın Aral bölgesindeki el halıcılığı ile ilgili araştırma yapılmış ve 2002'de "Geleneksel Kazak Halı Sanatı ve Tika Aral Bölgesi El Halıcılığını Geliştirme Projesi" kitabı Tika yayını olarak basılmıştır. Bu eserde Kazak el halıcılığının tarihsel gelişimi, iplik özelliği, dokuma tekniği ve motif özellikleri vb. açıklanmıştır.

Araştırma yöresi olan Türkistan; büyük ve tarihi Türkistan'ın ortasında Kazakistan Cumhuriyeti'nin güneyinde bulunmaktadır. Araştırmalara göre Türkistan şehri II. yüzyılda kurulmuş ve eskiden Şavğar ve Yesi adılarını taşımıştır. Hoca Ahmet Yesevi'nin doğduğu ve yaşadığı kent olarak bilinmektedir. Kazakistan'ın UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınan ilk tarihi eseri olan ve XIV. yüzyılda Emir Timur tarafından inşa ettirilen Yesevi Türbesi, şehrin görkemli yapılarının başında gelmektedir. XIV. yüzyılda Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nin inşasından sonra Türk dünyasının dini merkezi haline gelmiştir. XV. yüzyıldan itibaren Türkistan şehri politik ve ekonomi merkezi ve 1598'de Kazak Hanlığı'nın başkenti olmuştur.^{8,9}

Harita 1: Türkistan Eyaleti Haritası, Kazakistan¹⁰

6 H. Feriha Akpınarlı, "Motiflerin Dili", *Motif Dergisi*, 2000, s.20.

7 Tural, a.g.e., s.159-165.

8 <http://www.tdbb.org.tr/?p=8337&clang=tr>

9 http://e-history.kz/kz/project/view/14?type=publicationproject&material_id=368#scontent

10 <http://www.abdulvahapkar.com/yeni-kurulan-turkistan-eyaleti-bengu-ilde-onemli-adim/>

Kazakistan'ın İlk Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Güney Kazakistan eyaletinin adının Türkistan Eyaleti olarak değiştirilmesine ve eyalet merkezinin Türkistan kentine taşınmasına ilişkin karara 19 Haziran 2018'de imza atmıştır.¹¹

Bu çalışmada yöntem olarak; el dokuması halı ile ilgili yapılan araştırmalar, makaleler taranmış ve Kazakistan'ın Türkistan Eyaleti'nde bulunan el dokuması halılarda kullanılan motifler incelenmiştir. Ayrıca Türkistan Eyaleti'nde yer alan Şolakkorgan, Karatau Köylerinde ve şehir merkezinde ulaşılabilen halı dokumacıları ile görüşülmüş ve 20 el dokuması halı üzerinde çalışılmıştır. Halılar ile ilgili bilgiler kaynak kişilerden öğrenilerek fotoğrafları çekilmiştir. Elde edilen veriler değerlendirilerek çalışma sürdürülmüştür.

2. TÜRKİSTAN EYALETİ'NDEKİ EL DOKUMASI HALILARININ ÖZELLİKLERİ

Bir milletin oluşumunun ana kaynaklarından biri de, milletle birlikte doğan ve birlikte yaşayan, zaman ilerledikçe gelişen kültürüdür. Kazak kültürü, manevi değerleri, halkın ulusal görünümü ve bilinci ile eski çağlardan nesilden nesile aktarılıp, günümüze kadar şekillenmiştir. Kültür, belirli bir etnik grubun, toplumun ve bireylerin ruhani arayışının, halkın bilgeliği ve ahlakının varlığıyla yüzyıllar boyunca biriktirilen yaratıcı mirasın bir ifadesidir. Kültür, maddi ve manevi olarak ikiye ayrılmaktadır.¹² Kazak halkın maddi kültürünün büyük bir kolu olan el halıcılığı Türkistan Eyaleti'nde de maddi kültürün ayrılmaz bir parçasıdır. El dokuması halı, yan yana ve paralel gelen çözgü ipliklerinin her çift teline; yün, ipek ipliğinden ilmek (dügüm) sıraları teşkil edilmesi ve en az bir sıra atkı atılıp sıkıştırılması ve bu şekilde üst üste ilmek sıralarının meydana getirilmesiyle oluşmaktadır.¹³

Kazak el dokuma halıcılığı dokuma özelliğine göre; yer yaygısı veya duvar askısı, heybe, çuval ve dar dokumalar şeklinde yapılmaktadır. Halı-torbaları ve dar havlı dokumaları yerde kolan dokuma tezgâhlarında, büyük halılar ise yatay veya dikey tezgâhlarda dokunmaktadır.¹⁴

El dokuması halılar, birçok aşamadan oluşan hazırlık çalışmaları ile başlar. Kırkım, yün tarama, iplik eğirme, iplik boyama, araçları hazırlama, dokuma tezgâhını kurma ve dokumayı yapmak gibi yoğun iş gücü içermektedir. Halı dokumacılığında ilk işlem olarak kullanılacak ipliğin hazırlanması gerekmektedir. İplik hazırlığı için özellikle ilkbaharda koyunlar nehir suyunda günde iki, üç kez yıkanarak çim ve tozlardan arınır.¹⁵ Temizlenmiş koyunun yünü kırılarak elyaf elde edilir. Araştırmalara göre, Kazak halı dokumacılığında sadece koyun değil, keçi ve deve yünleri de kullanmışlardır. Yün kırımından sonra tarama, bükme ve eğirme işlemlerinden geçirilir. Dokumada kullanılacak iplikler boyanarak dokumaya hazırlanır. Yöredeki kaynak kişilere göre, dokumuş oldukları halıların ipliklerini renklendirmek için sentetik toz boyaları kullanmışlardır.

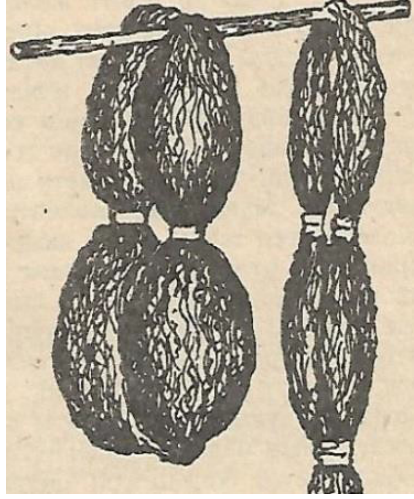
11 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kazakistanda-guney-kazakistan-eyaletinin-adi-turkistan-eyaleti-olarak-degistirildi/1179026>

12 Ү. Исаева, “Қазақ тіліндегі Кілемге Қатысты Атаулардың Лексика Семантикалық Топтары”, *Известия НАН РК, Серия Филологическая*, 2010, 88 б.

13 Yeşil, *a.g.e.*, s.10-11.

14 О. Әлім, “Қазақ Халқының Кілем Тоқу Дәстүріндегі Кейбір Беймәлім Аспекттері жөнінде”, *Көрнекті ғалым-этнограф, т.ғ.д., проф. Халел Арғынбаевтың 90-жылдығына арналған «II Арғынбаевоқулары» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары*, 2014, 268б.

15 Әлім, *a.g.e.*, s.266.

Resim 1: Boyanmış ipliği kurutma metodu.¹⁶

Halı dokumalarına; Kazak dilinde “*kilem*” denilmektedir. Kazak halkı, *halıyı yere sererse yağdı, duvara asarsa güzelliştir* diye belirtmektedir.¹⁷ 1990'lara kadar el dokuması halıcılık yaygın olarak evlerde üretilmiştir. 1991'deki Sovyet birliğinin dağılımından sonraki büyük kriz nedeniyle ev hanımları da çalışmak zorunda kalmışlardır. Böylece, evde üretim durdurulmuş, fabrikalarda seri üretimler yapılmıştır. 1990'lara kadar evde dokunan halılar genellikle büyük boyutlarda, eni 2-3m, boyu ise 3,5-4m'dir. Bu halıları aşağı yukarı 2 kişi 1 ay içerisinde dokumaktadır. Halı ve kilim el dokumacılığın kaybolmaması için üniversite, kolej ve el sanatları kurslarında eğitimler sürdürülmektedir. Bu kurum ve kuruluşlar geleneksel halı dokumacılığını öğreterek, geleneksel teknikle modern ve sanatsal düzende eserler üretilmektedir. Kazakistan genelinde halılar; yer yaygısı, duvar askısı, at üzerine konulan çanta (heybe) için kullanılmıştır. Ayrıca kolan dokumalarda daha güzel görünüm için bazı bölümleri halı dokumuşlardır. Bazı kolan dokumalarında sadece motiflere ilmek (düğüm) atarak boyut kazandırılmaktadır.

“Dokumalarda kullanılan bezemelerin konuları; geometrik, bitkisel, figürlü, nesneli, sembolik ve yazılı bezemeler olarak gruplandırılmaktadır”. Halı dokumacılığında kullanılan motifler; duyguları, fikirleri ve inançları ifade etme çabası olarak önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda motifler, form ile kompozisyonu oluşturan öğeler ve süslemenin birim biçimidir. Motifler, sevinci, mutluluğu, üzüntüyü, kederi, özlemi, gücü, olayları, olguları vs. anlatan ve mesaj ileten birer semboldür.¹⁸

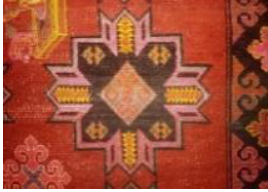

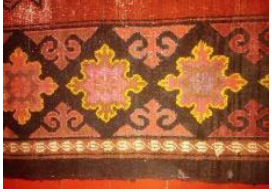
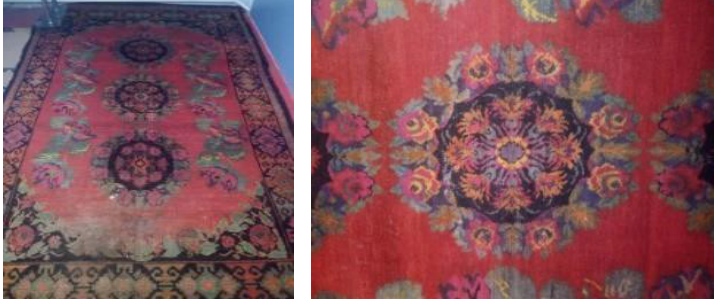

Türkistan Eyaletindeki el dokuması halılarda farklı bezeme türleri de görülmektedir. Geometrik bezemelerden üçgen motifleri, bitkisel bezemelerden gül desenleri, sembolik bezemelerden yıldız motifi yaygındır. Halı dokuyucusu Orazkül Baymakhanova dokudukları halılardaki geleneksel motiflerin yanında fabrikasyon dokunmuş yatak örtüsü üzerindeki motifleri de kullandıklarını belirtmektedir.

Türkistan Eyaleti'ndeki el dokuması halı motiflerinin incelenmesi kapsamında yürütülen bu araştırmada, 20 adet Kazak halısı; ürün türü, kullanılan malzemeler, düğüm tekniği, boyutları, kalitesi ve motifleri kaynak kişilerden alınan bilgiler ve halılar üzerinde yapılan inceleme sonucunda belirlenmiştir. Örneklem olarak alınan halıların özellikleri şöyledir;

16 Садық Қасиманов, *Қазақ Халқының Қол Өнері*, Қазақстан баспасы, Алматы, 1995, 496.

17 Қасиманов, *a.g.e.*, s.57.

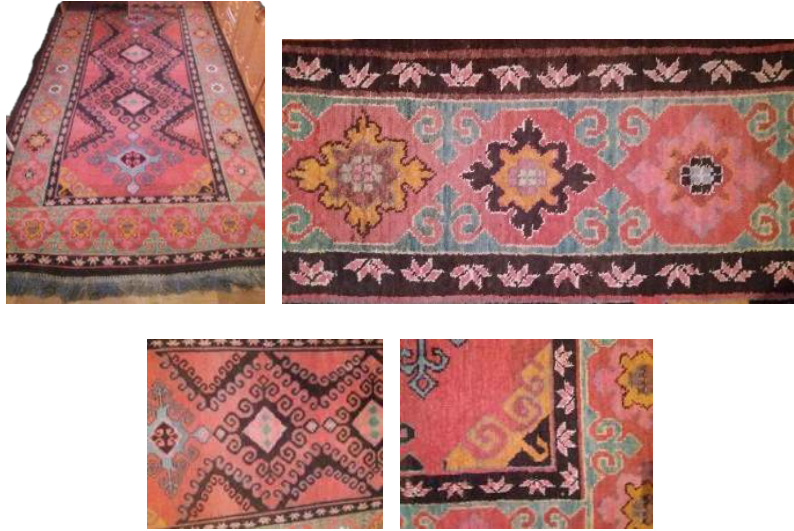
18 Акпınарlı ve Üнер, *a.g.e.*, s. 631-632.

<p>1</p> <p>Yapım Tarihi: 1984 Ürünün Türü: Yer yaygısı Kullanılan Malzemeler: Atkıda: Yün ipliği Çözüde: Pamuk ipliği İlmekte: Yün ipliği Düğüm Tekniği: İran düğümü Boyutları: En: 295cm Boy: 458cm Kalitesi: 56x43 Motif isimleri: Boynuz, koçboynuzu, kırık boynuz, dörtkulak, muska, doybı, şatırgül, çiçek, su yolu ve sekizyaprak motifi Kaynak kişiler: Orazkül Baymakhanova Bibikhan Yerdenova</p>	
<p>2</p> <p>Yapım Tarihi: 1980 Ürünün Türü: Yer yaygısı Kullanılan Malzemeler: Atkıda: Yün ipliği Çözüde: Pamuk ipliği İlmekte: Keçi kılı ve Yün ipliği Düğüm Tekniği: İran düğümü Boyutları: En: 290cm Boy: 485cm Kalitesi: 51x49 Motif isimleri: Boynuz, koçboynuzu, sekiz yaprak, ekiz çiçek motifi ve çiçek desenleri Kaynak kişi: Raykhan Yerdenova</p>	

<p>3 Yapım Tarihi: XX yy. Ürünün Türü: Yer yaygısı Kullanılan Malzemeler: Atkıda: Pamuk ipliği Çözüde: Pamuk ipliği İlmekte: Yün ipliği Düğüm Tekniği: İran düğümü Boyutları: En: 219cm Boy: 219cm Kalitesi: 52x40 Motif isimleri: Botagöz, sekiz yaprak, çiçek, muska ve şatırgül motifi İlgili Kaynak: Tarihsel ve Kültürel Etnografya Merkezi</p>	
<p>4 Yapım Tarihi: XX yy. Ürünün Türü: Yer yaygısı Kullanılan Malzemeler: Atkıda: Pamuk ipliği Çözüde: Pamuk ipliği İlmekte: Yün ipliği Düğüm Tekniği: İran düğümü Boyutları: En: 221cm Boy: 300cm Kalitesi: 56x59 Motif isimleri: Boynuz, koç boynuz, şatırgül, dörtkulak, su yolu, çiçek ve üzüm motifleri İlgili Kaynak: Tarihsel ve Kültürel Etnografya Merkezi</p>	

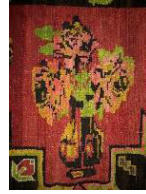
<p>5 Yapım Tarihi: XX yy. Ürünün Türü: Duvar askısı Kullanılan Malzemeler: Atkıda: Pamuk ipliği Çözüde: Pamuk ipliği İlmekte: Yün ipliği Düğüm Tekniği: İran düğümü Boyutları: En: 217cm Boy: 380cm Kalitesi: 50x41 Motif isimleri: Boynuz, dörtkulak, suyolu, çiçek motifleri İlgili Kaynak: Tarihsel ve Kültürel Etnografya Merkezi</p>	
<p>6 Yapım Tarihi: XX yy. Ürünün Türü: Duvar askısı Kullanılan Malzemeler: Atkıda: Pamuk ipliği Çözüde: Pamuk ipliği İlmekte: Yün ipliği Düğüm Tekniği: İran düğümü Boyutları: En: 197cm Boy: 373cm Kalitesi: 49x39 Motif isimleri: Koçboynuzu, şıtıra, yıldız, tek boynuz İlgili Kaynak: Tarihsel ve Kültürel Etnografya Merkezi</p>	

<p>7 Yapım Tarihi: 1962 Ürünün Türü: Yer yaygısı Kullanılan Malzemeler: Atkıda: Deve ve keçi yünü ipliği Çözüde: Deve ve keçi yünü ipliği İlmekte: Yün ipliği Düğüm Tekniği: İran düğümü Boyutları: En: 180cm Boy: 306cm Kalitesi: 48x47 Motif isimleri: Şatırgül, sekiz yaprak, buğday, kırık boynuz, doybı, muska, şıtra, botagöz, dörtkulak motifleri ve at deseni Kaynak kişi: Baymakhanova Akmaral</p>	
<p>8 Yapım Tarihi: 1967 Ürünün Türü: Yer yaygısı Kullanılan Malzemeler: Atkıda: Pamuk ipliği Çözüde: Pamuk ipliği İlmekte: Yün ipliği Düğüm Tekniği: İran düğümü Boyutları: En: 210cm Boy: 352cm Kalitesi: 45x39 Motif isimleri: Boynuz, pamuk çiçeği, ekiz çiçek motifleri ve çeşitli çiçek desenleri Kaynak kişi: Zhaiykbayeva Syrgash Zhaiykbayeva Kulash</p>	

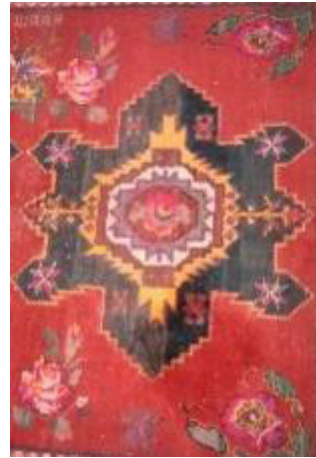
<p>9 Yapım Tarihi: 1968 Ürünün Türü: Yer yaygısı Kullanılan Malzemeler: Atkıda: Pamuk ipliği Çözüde: Pamuk ipliği İlmekte: Yün ipliği Düğüm Tekniği: İran düğümü Boyutları: En: 260cm Boy: 321cm Kalitesi: 49x50 Motif isimleri: Şatırgül, muska, doybı, buğday, dörtkulak motifleri ve çiçek desenleri Kaynak kişi: Kenjegül Oralbayeva</p>	
<p>10 Yapım Tarihi: 1983 Ürünün Türü: Yer yaygısı Kullanılan Malzemeler: Atkıda: Pamuk ipliği Çözüde: Pamuk ipliği İlmekte: Yün ipliği Düğüm Tekniği: İran düğümü Boyutları: En: 210cm Boy: 355cm Kalitesi: 48x44 Motif isimleri: Boynuz, dörtkulak ve çiçek motifleri Kaynak kişi: Kenjegül Oralbayeva</p>	

<p>11 Yapım Tarihi: 1979 Ürünün Türü: Yolluk Kullanılan Malzemeler: Atkıda: Pamuk ipliği Çözüde: Pamuk ipliği İlmekte: Yün ipliği Düğüm Tekniği: İran düğümü Boyutları: En: 112cm Boy: 345cm Kalitesi: 31x44 Motif isimleri: Lale, suyolu ve kerege motifleri Kaynak kişi: Ayau İsayeva</p>	
<p>12 Yapım Tarihi: 1980 Ürünün Türü: Yer yaygısı Kullanılan Malzemeler: Atkıda: Pamuk ipliği Çözüde: Pamuk ipliği İlmekte: Yün ipliği Düğüm Tekniği: İran düğümü Boyutları: En: 220cm Boy: 314cm Kalitesi: 51x65 Motif isimleri: Çeşitli çiçek desenleri Kaynak kişi: Aycan Yertayeva</p>	

- 13 **Yapım Tarihi:** 1998
Ürünün Türü: Duvar askısı
Kullanılan Malzemeler:
Atkıda: Pamuk ipliği
Çözüde: Deve yünü ve keçi kılı karışımı ipliği
İlmekte: Yün ipliği
Düğüm Tekniği: İran düğümü
Boyutları:
En: 196cm **Boy:** 361cm
Kalitesi: 49x41
Motif isimleri: Şatırgül, suyolu, muska, buğday, kartal ve çeşitli çiçek desenleri
Kaynak kişi:
 Kümüşkül Şormanova

- 14 **Yapım Tarihi:** 1978
Ürünün Türü: Yer yaygısı
Kullanılan Malzemeler:
Atkıda: Pamuk ipliği
Çözüde: Pamuk ipliği
İlmekte: Yün ipliği
Düğüm Tekniği: İran düğümü
Boyutları:
En: 256cm **Boy:** 340cm
Kalitesi: 39x47
Motif isimleri: Tepsigül, sekiz yaprak, suyolu, botagöz motifleri, geyik ve çeşitli çiçek desenleri
Kaynak kişi:
 Raykhan Tübekova

<p>15 Yapım Tarihi: 1975 Ürünün Türü: Yer yaygısı Kullanılan Malzemeler: Atkıda: Deve ve keçi yünü ipliği Çözüde: Deve ve keçi yünü ipliği İlmekte: Yün ipliği Düğüm Tekniği: İran düğümü Boyutları: En: 135cm Boyu: 197cm Kalitesi: 41x49 Motif isimleri: Şatırgül, sekiz yaprak, şıtıra ve çiçek motifleri Kaynak kişi: Cumakül Baymakhanova</p>	
<p>16 Yapım Tarihi: 1973 Ürünün Türü: Yer yaygısı Kullanılan Malzemeler: Atkıda: Keçi kılı ipliği Çözüde: Pamuk ipliği İlmekte: Yün ipliği Düğüm Tekniği: İran düğümü Boyutları: En: 198cm Boyu: 298cm Kalitesi: 38x36 Motif isimleri: Şatırgül, sekiz yaprak, kerege, muska, geyik ve gül desenleri Kaynak kişi: Aşirkül Baymakhanova</p>	

<p>17 Yapım Tarihi: 1980 Ürünün Türü: Yer yaygısı Kullanılan Malzemeler: Atkıda: Pamuk ve yün ipliği Çözüde: Deve ve keçi yünü ipliği İlmekte: Yün ipliği Düğüm Tekniği: İran düğümü Boyutları: En: 147cm Boyu: 202cm Kalitesi: 31x36 Motif isimleri: Suyolu, kırık boynuz, şincara ve çiçek motifleri Kaynak kişi: Aşirkül Baymakhanova</p>	
<p>18 Yapım Tarihi: 1968 Ürünün Türü: Duvar askısı Kullanılan Malzemeler: Atkıda: Pamuk ipliği Çözüde: İpek ve pamuk ipliği İlmekte: Yün ipliği Düğüm Tekniği: İran düğümü Boyutları: En: 194cm Boyu: 332cm Kalitesi: 44x38 Motif isimleri: Şatırgül, suylu, buğday, muska, torğöz, doybı, çiçek motifleri ve geyik, kartal, kuş, gül desenleri Kaynak kişi: Esenkül Yermakhanova</p>	

<p>19 Yapım Tarihi: 1964 Ürünün Türü: Duvar askısı Kullanılan Malzemeler: Atkıda: Deve ve keçi yünü ipliği Çözüde: Deve ve keçi yünü ipliği İlmekte: Yün ipliği Düğüm Tekniği: İran düğümü Boyutları: En: 214cm Boyu: 340cm Kalitesi: 41x54 Motif isimleri: Şatırgül, sekiz yaprak, tek boynuz, muska, suyolu, yıldız ve buğday motifi Kaynak kişi: Zhanat Yermakhanova</p>	
<p>20 Yapım Tarihi: 1986 Ürünün Türü: Duvar askısı Kullanılan Malzemeler: Atkıda: Pamuk ipliği Çözüde: Pamuk ipliği İlmekte: Yün ipliği Düğüm Tekniği: İran düğümü Boyutları: En: 225cm Boyu: 320cm Kalitesi: 45x42 Motif isimleri: Suyolu, boynuz, çiçek ve tepsigül motifi Kaynak kişi: Nabira İmaşova</p>	

Örnekleme olarak seçilen 20 halinin özellikleri değerlendirildiğinde; Bu halilerin 4 âdeti müzeden alındığından müze kayıtlarında XX. yy. olarak belirtilmiştir. Yörede araştırmacı tarafından tespit edilen 16 adet halı 1962 ile 1998 yılları arasında dokunmuştur. Halilerin yıllara göre dağılımına bakıldığında 1960 yıllarına ait 5 halı, 1970 yıllarda 4 halı, 1980 yıllarda 6 halı, 1990 yıllarda ise 1 halı örneği mevcuttur. Buna göre araştırmada örneklem olarak incelenen Türkistan el dokuması halilerinin XX. yüzyılın ikinci yarısında dokundukları tespit edilmiştir.

Yukarıdaki halilerin kullanım alanları incelendiğinde %65'nin yer yaygısı, %30'unun duvar askısı ve %5'inin yolluk olduğu tespit edilmiştir. Buna göre çoğunlukla yer yaygısı dokunmaktadır.

İncelenen 20 adet halinin atkısında %65 oranında pamuk, %15'inde deve ve keçi kılı karışımı, %10'unda yün, %5'inde pamuk ve yün karışımı iplik; çözgüde %70 oranında pamuk, %25'inde deve ve keçi kılı karışımı, %5'inde ipek ve pamuk karışımı iplik; ilmekte ise %95 oranında yün, %5'inde keçi kılı ve koyun yünü karışımı iplik kullanıldığı tespit edilmiştir.

İncelenen halılara düğüm tekniği açısından bakıldığında %100'ünde İran düğümü kullanılmaktadır. Yazıcıoğlu, Ergenekon ve Akpınarlı'nın yapmış oldukları bir deneysel çalışma sonucu makalelerinde, aynı özellikte dokunan halilerin değerlendirilmesinde, İran ve Türk düğümü ile oluşturulan ilmelerde İran düğümü ile yapılanlarda iplik miktarının daha az kullanılmış olduğu tespit edilmiştir.¹⁹

Araştırma bölgesinde incelenen el dokuması halilerin formları dikdörtgen yapıda ve büyük boyutta dokunmuştur. Bu halilerin ayrı ayrı alınan en ve boy ölçütleri hesaplanmış ve elde edilen aritmetik ortalama değerleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Halı Boyutları

Örnek Halı No Boyutları	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	\bar{x}
En (cm)	295	290	219	221	217	197	180	210	260	210	112	220	196	256	115	198	147	194	214	225	208,8
Boy (cm)	458	485	378	300	380	373	306	352	321	355	345	314	361	340	197	298	202	332	340	320	337,85

N:20

Türkistan Eyaletindeki incelenen halı boyutları enlerinin \bar{x} 208,8cm, boy \bar{x} ise 337,85cm olduğu tespit edilmiştir.

Türkistan Eyaletindeki halilerin motif özellikleri incelenmiş ve kullanılan motif isimleri Tablo 3'de sunulmuştur.

19 Yazıcıoğlu, Ergenekon ve Akpınarlı, *a.g.e.*, s.50.

Tablo 3: Kazak Halılarındaki Motif İsimleri

Örnek No	Motif İsimleri																				Toplam								
	Tek boynuz	Boynuz	Koç boynuzu	Kırık boynuz	Dört kulak	Muska	Doybu	Şıtıra	Şuncara	Şatırgül	Tepsigül	Su yolu	Yıldız	Sekiz yaprak	Botagöz	Üzüm	Buğday	Ekiç çiçek	Pamuk çiçeği	Lale		Çiçek	At deseni	Kerege	Kartal	Kuş	Geyik	Tor göz	
1		x	x	x	x	x	x			x		x		x							x								10
2		x	x											x				x			x								5
3						x				x				x	x						x								5
4		x	x		x					x		x				x					x								7
5		x			x							x									x								4
6	x		x					x				x																	4
7				x	x	x	x	x		x				x	x		x					x							10
8		x																x	x		x								4
9					x	x	x			x							x				x								6
10		x			x																x								3
11												x									x			x					3
12																					x	x							2
13						x				x		x					x				x			x					6
14											x	x		x	x						x						x		6
15								x		x				x							x								4
16						x				x				x							x		x				x		6
17				x					x			x									x								4
18						x	x			x		x									x			x	x	x	x	x	10
19	x					x				x		x	x	x							x								7
20		x										x	x								x								4
Toplam	2	7	4	3	6	8	4	3	1	10	2	10	2	8	3	1	5	2	1	1	16	1	2	2	1	3	1		
%	10	35	20	15	30	40	20	15	5	50	10	50	10	40	15	5	25	10	5	5	80	5	10	10	5	15	5	109	

N:20

Tablo 3 incelendiğinde %80 çiçek motifinin çok yoğun kullanıldığı ve bunun yanı sıra şatırgül, su yolu, muska, sekiz yaprak, boynuz, dört kulak, buğday vs. motifleri tespit edilmiştir. Bir halı üzerinde kullanılan motif yoğunluğuna bakıldığında dokumacıların en çok 10 adet motif kullandıkları görülmektedir. Motif sayısı az görülen halılarda bile çiçek desenlerinin birçok örneğine rastlanmıştır. Buna göre Kazak halılarında çiçek motiflerinin yoğun olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Halılarda kullanılan geleneksel motiflerin bazılarının özellikleri şöyledir; Çiçek motifi, hemen hemen her halıda kullanılmakta, sevgi anlamını ifade etmektedir (Fotoğraf 1). Bu motifler; gül, haşhaş, karanfil vb dir (Bkz. Bilgi formu 1, 2, 3, 4).

Fotoğraf 1: Çiçek motifleri

Şatırgül motifi; Büyük yapıda olan şatırgül motifi yıldız şekline benzemektedir (Fotoğraf 2). Bu motifin içerisinde çeşitli motifler yer almaktadır. Dört yönü kaplayan üst üste üçgenler olan muska motifine Kazakça “tumarşa” denilmektedir. Motifin merkezinde natüralist üslupta gül deseni yer almakta ve köşelerinde koç boynuzu motifi görülmektedir. 2. fotoğraftaki motifin dış kenarında Şatırgül motifi yer almıştır. Kaynak kişilerin anlattıklarına göre; büyük boyutta olduğundan dolayı şatırgül motifi olarak adlandırmışlardır. Kazakçadan Türkçeye çevirdiğimizde şadır – çadır, gül – çiçek anlamına gelmektedir. Koç boynuzu motifi bulunan köşelere omuz ismi verilmektedir (Fotoğraf 3). Kazak el dokuması halılarının genellikle merkezinde kullanılan bir motiftir.

Fotoğraf 2: Şatırgül motifi

Fotoğraf 3: Şatırgül motifinin omuzu

Su motifi; halı kenar bordürlerinde kullanılan su motifinin anlamı, çok eski zamanlarda şehirlerini düşmanlardan korumak amaçlı şehir kenarını su ile doldururlarmış, bu da halılara yansımış, yani düşmanlar bizden uzak olsun anlamına gelmektedir (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4: Suyolu Motifi

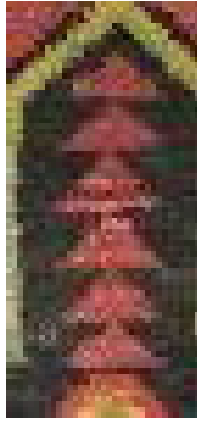
Sekiz yaprak motifi; Kazak halılarında yoğun bir şekilde kullanılan geleneksel motiflerin biridir. Bu motif halının merkezindeki şatırgül motifinin kenarlarında veya zemin boşluklarında kullanılır. Halı üzerinde çeşitli boyutta ve renkte kullanılmıştır.

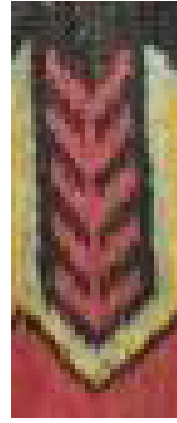
Fotoğraf 5: Sekiz Yaprak Motifi

Muska motifinin halılara yansması nazar inancına dayanmaktadır. Özellikle Kazak halkın inançlarına göre muska her türlü kötülüklerden, nazardan ve hastalıklardan korur. Başlangıçta muska bir totem olmuştur, İslamiyet'ten sonra muskalar Kur'an ayetleriyle birlikte kullanılmıştır. İşte bu inançlar Kazak halılarına da yansmıştır. Muska motifi; el dokuması halıların bordürlerinde veya Şatırgül motifinin içinde yer almaktadır (Fotoğraf 6).

Şatırgül motifinin içinde çoğunlukla bir yönünde muska motifi yer alırsa, diğer tarafında buğday motifi yer alır. Kaynak kişilerden alınan bilgilere göre; Rusların Kazak halkının mal varlıklarına el koyarak aç kalmalarına kadar yaptığı baskılardan dolayı ve yaşadıkları savaşlardan etkilenerek "Tanrı bizi ekmeğimizden ayırmasın" diyerek buğday motifini özellikle halı sanatında çok kullanmışlardır (Fotoğraf 7).

Fotoğraf 6: Muska Motifi

Fotoğraf 7: Buğday Motifi

Koç boynuzu (Fotoğraf 8) ve boynuz motifi (Fotoğraf 9); ev hayvanları çok olsun, yani zengin olsun anlamında kullanılmıştır.

Fotoğraf 8: Koç Boynuzu

Fotoğraf 9: Boynuz Motifi

Türkistan halılarında boynuz motifi en çok kullanılan motiflerden biridir, çünkü halkın geçim kaynağını hayvancılık oluşturmuştur. Kasimanov yaptığı çalışmalarda boynuz motifinin sembol ve verilen isimlerini şöyle açıklamıştır:

	Motif İsimleri	Motif Resimleri		Motif İsimleri	Motif Resimleri
1	Boynuz		8	Dört kulak	
2	Koç boynuzu		9	Devetabanı	
3	Argali boynuzu		10	Hörgüç boynuz	
4	Kırk (40) boynuz		11	Çifti topuk	
5	Çift boynuz		12	Çift kolye	
6	Çifti boynuz		13	Kuşkanadı	
7	Kırık boynuz		14	Kaz taban	

Çizelge 1: Boynuz Motifinin İsim ve Sembolleri²⁰

Dünyanın dört yanını sembolize eden Dörtkulak motifi; bozkırın en yaygın ve en eski sembollerinden biridir. Bu motif boynuz motifin 4 tanesini bir arada eşkenar dörtgen yapıda yerleştirilmesinden oluşmuştur (Fotoğraf 10). Dörtkulak motifin orta kısmında farklı motifler kullanılmakta veya kenar boynuz motifleri de farklı olmaktadır.

Fotoğraf 10: Dört Kulak motifleri

20 Қасиманов, а.ғ.е., s.9.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kazakların “halının sırrı havında” dediği gibi, havı yüksek olan halıları yere sermişler, ince olanı da duvara asmışlardır. Araştırmada Türkistan Eyaleti bölgesindeki 20 adet geleneksel halı incelenmiştir. Bu halılar birbirinden farklı, motifleri zengin Türkistan kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır. Araştırma sonucunda, Kazak halılarının oldukça büyük boyutta dokunduğu, en çok kırmızı rengi kullanıldığı, halıların %80 oranında sevgiyi ifade eden çiçek motifleri yer aldığı tespit edilmiştir.

Fotoğraf 11: Şıtıra Motifi

Kazak halkı halılarında kullandıkları motiflere çeşitli anlam yükleyerek isimlendirmişlerdir. Verilen anlam yükleri inançları ve yaşam şartlarını yansıtmaktadır. Ancak, günümüzde motiflerdeki anlam yükleri neler olduğu unutulmuş olduğu da tespit edilmiştir. Örneğin, yörede şıtıra (Fotoğraf 11) ismi verilen nazardan, sıkıntılardan kullanıma inanılan motiflerin anlamını çok az kişi bilmektedir. Bu nedenle geleneksel motifli halıların kültürel değerleri genç kuşaklara aktarılması için kayıt altına alınması gerekmektedir. Geleneksel tekstil sanatı içinde el dokuması halıcılığı tanınması için fuarlar, sergiler ve sempozyumlar düzenlenmesi, bu araştırmanın yapılması ve eğitim kurumları için devletin destek vermeleri önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akpınarlı, H. Feriha (2000). “Motiflerin Dili”, *Motif Dergisi*, C. 6, S. 23, s.20-21.
- Akpınarlı, H. Feriha ve Üner, İbrahim (2017). “İç Anadolu Bölgesi Halılarında Görülen Figüratif Sembol ve Motifler”, *SDÜ Art-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, C. 10, S. 20. s. 630-651.
- Deniz, Bekir (2005). “Anadolu-Türk Halı Sanatının Kaynakları”, *Sanat Tarihi Dergisi*, S. XIV-1, Nisan, s.79-103.
- Tural, Sadık (1999). *İlmeğe Yansıyan Şiir : Halı-Kilim*, Ankara: Bilig Yayınları.
- Yazıcıoğlu, Yahşi; Ergenekon, Cavidan ve Akpınarlı, H. Feriha (1994). “Türk ve İran Düğümü İle Dokunmuş Halıların Bazı Teknolojik Özellikleri Bakımından Birbirlerine Göre Durumları”, *Tekstil & Teknik*, C. 10, S. 110, s. 46-50.
- Yeşil, Zeliha Doğan (2016). *Sivas İli Divriği İlçesi Avcıarcık Köyü Halılarının İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı.
- Әлім, О. (2014). “Қазақ Халқының Кілем Тоқу Дәстүріндегі Кейбір Беймәлім Аспекттері жөнінде”, *Көрнекті ғалым-этнограф, т.ғ.д., проф. Халел Арғынбаевтың 90-жылдығына арналған «II Арғынбаев оқулары» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары*, Құраст.: Б. Хинаят, Е.К. Рахимов; жауапты ред. А.Б. Қалыш. – Алматы: Қазақ университеті, 265-268 б. <http://csmrk.kz/file-data/argynbaev-reading2014.pdf> , 17.12.2018
- Исаева, Ұ. (2010). “Қазақ тіліндегі Кілемге Қатысты Атаулардың Лексика Семантикалық Топтары”, *Известия НАН РК, Серия Филологическая*, №3, 88-90 б. <http://nlib.library.kz/elib/library.kz/journal/Isaeva0310.pdf> , 15.12.2018
- Қасиманов, Садық (1995). *Қазақ Халқының Қол Өнері*, Алматы: Қазақстан.
- Kara Abdulvahap (2018). <http://www.abdulvahapkara.com/yeni-kurulan-turkistan-eyaleti-bengu-ilde-onemli-adim/> , 12.12.2018.
- Raimbekova Aliia (2018). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kazakistanda-guney-kazakistan-eyaletinin-adi-turkistan-eyaleti-olarak-degistirildi/1179026> , 12.12.2018.
- Türk Dünyası Belediyeler Birliği (2016). <http://www.tdbb.org.tr/?p=8337&lang=tr> , 28.04.2018
- Құмырзақұлы Алтынбек (2017). http://e-history.kz/kz/project/view/14?type=publicationproject&material_id=368#scontent , 28.04.2018